

ТІЛ БИЛІГІ ФИЛОСОФИЯСЫ: ЛИНГВОЦЕНТРИСТІК ДИСКУРС

¹Д.С. Раев, ²Қ.У. Сыбанбаев, ³А.Ж. Тоқмұрзаева

АҢДАТПА

Мақалада тіл философиясы аясында тіл билігі контексіндегі тіректік мәселесіне назар аударылады. Соның бірі – адам үшін тілдің бастамалық позициясын, яғни адамға жүргізілетін тіл билігінің лингвотектік бастау көзін анықтау мақсаты көзделеді. Бұл ретте біз – «әлемнің тілдік бейнесі», «адамның сөзі – өзі» ұстанымдарына негізделе отырып, отандық ғылымда мемлекеттік тілде алғаш рет адамға қатысты тіл билігінің лингвоцентристік, яғни тілдің объективті болмыстық табиғатына сүйене келе, оған ғылыми теориялық тұрғыда талдауға қадам жасалады. Бұл бүгінгі постмодерндік ыңғайдағы адамзатының сана трансформациясынан хабар бермек. Осы тұрғыдан келгенде, тіпті қазіргі заманғы білім беру жүйесін де философиялық таным призması тұрғысынан қайта қарау тенденциясы қалыптасуда. Тілдің өз сөйлеулеріне жүргізетін үстемдік ету мәселесі мақаланың негізгі арқау мәселесі болып отыр. Сол себепті, біз көтеріп отырған мәселенің бастауында тұратын феноменнің бірі – тіл билігінің лингвоцентристік тамыры болмақ. Аталмыш мақала тіл билігінің лингвоцентристік тамырлы астарларын ажырата отырып, сараптауға бағытталады.

Түйін сөздер: Тіл, тіл билігі, лингвоцентризм, әлемнің тілдік бейнесі, тіл энергиясы, сөз, адамның тілдік өлшемі, тілдің объективтенуі.

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан.

²КЕАҚ «Нархоз Университеті», Алматы, Қазақстан.

³Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Автор-корреспондент:
Қ.У. Сыбанбаев,
kalmurat.sybanbaev@narхоз.kz

Мақаланың сілтемесі:
Раев Д.С.,
Сыбанбаев Қ.У.,
Тоқмұрзаева А.Ж.
Тіл билігі философиясы:
лингвоцентристік дискурс
// Адам әлемі. – 2024.
– № 1 (99). – Б. 50-60.

Философия власти языка: лингвоцентристский дискурс

Аннотация. В статье основное внимание уделяется проблеме опорности в контексте языковой власти в контексте философии языка. Одной из них является цель определения для человека инициативной позиции языка, т. е. лингвострановедческого источника языковой власти над человеком. При этом мы – исходя из принципов «языковой картины мира» слова «человека-самого себя», впервые в отечественной науке на государственном языке делается шаг к научно теоретическому анализу языковой власти в отношении человека, опираясь на лингвоцентрическую, т. е. объектно-бытийную природу языка. Это говорит о трансформации сознания человечества в сегодняшнем постмодернистском уклоне. С этой точки зрения формируется тенденция к пересмотру даже современной системы образования с точки зрения призмы философского познания. Проблема доминирования языка над своим носителем речи является основной проблемой статьи. Поэтому одним из феноменов, стоящих у истоков поднимаемой нами проблемы, будет лингвоцентрический корень языковой власти. Данная статья направлена на анализ с выделением лингвоцентрических корней языковой власти.

Ключевые слова: Язык, власть языка, лингвоцентризм, языковая картина мира, энергия языка, слово, языковой фактор человека, объективизация языка.

The Philosophy of the Power of Language: Linguocentric Discourse

Abstract. The article focuses on the problem of support in the context of language power in the context of the philosophy of language. One of them is the purpose of determining the initiative position of language for a person, i.e. the linguistic and cultural source of linguistic power over a person. At the same time, based on the principles of the «linguistic picture of the world» of the word «man-himself», for the first time in domestic science, a step is being taken in the state language to a scientific theoretical analysis of language power in relation to a person, relying on the linguocentric, i.e. the object-being nature of language. This speaks about the transformation of humanity's consciousness in today's postmodern bias. From this point of view, there is a tendency to revise even the modern education system from the point of view of the prism of philosophical cognition. The problem of language dominance over its native speaker is the main problem of the article. Therefore, one of the phenomena standing at the origins of the problem we are raising will be the linguocentric root of language power. This article is aimed at analyzing the linguistic-centric roots of language power.

Key words: Language, Language Power, Linguocentrism, Linguistic Worldview, Language Energy, Word, Human Language Factor, Objectification of Language.

Kipicne

Жалпы тіл мәселесі адамзатын ежелден мазалап, өзіне назарын аудартуын әлі аяқтамаған феноменнің бірі. Мәселен: тіл мен адам; тіл мен тән; тіл және сана; тіл мен ойлау; тіл мен мағына; тіл және этнос, тіл және қоғам; тіл мен саясат, тіл мен идеология, тіл және мәдениет және т.б. Бұның бәрі тіл философиясының негізгі сұрағы болмақ [1, 5 б.]. Бұл бүгінгі постмодерндік ыңғайдағы адамзатының сана трансформациясынан хабар берсе керек. Осы тұрғыдан келгенде, тіпті қазіргі заманғы білім беру жүйесін де философиялық таным призмасы тұрғысынан қайта қарау тенденциясы қалыптасуда. Сондықтан, біз көтеріп отырған мәселенің бастауында тұратын феноменнің бірі – тіл билігінің лингвоцентристік тамыры болмақ.

Тіл – адамзатының ойкумендік жаратылысындағы ең көне және пәрменді мәдени институтының бірі екені белгілі. Тіл адамның ең мәндік сипатының бірі әрі бірегейі. Ғылыми таным бойынша, тіл адамның адами болмысының іргелі өлшемі болып есептеледі және сонымен бірге тіл адам мәнінің барынша толық көрініс табатын әмбебап саласы [2, 147 б.]. Олай болса, адамзатына, оның мәдениеті әлеміне билік ету әлеуетінің негізінде тілдік құбылыс жатқандығын аңғару қиын болмас дейміз. Тіл қванттық физика бойынша, болмыстық тұрғыда – энергия. Бұл алдыңғы тіл билігінің онтогенезіне

арналған тақырыпта айтылғандай, алдымен Сөз болды, Құдай – ол Сөз дегенді білдірсе, әлемді жаратқан энергия болса, онда Сөз – ғаламдық энергия.

Тіл лингвистикалық тұрғыда адамның дыбыстық, таңбалық, сөздік әрекет жүйесі. Нақтырақ айтқанда, тіл адамзатының қарым-қатынасы мен ойын сыртқа шығарудың таңбалық, дыбыстық, сөздік жүйесі мен грамматикалық тәсілдері құрамы. Философиялық тілмен айтқанда, «тіл – дүниені айқындайтын сөз, тезауруста «өлшеніп тартылған» ғаламзат көлемі» [3, 18 б.], – деген пікірмен келісеміз. Демек, тіл ғаламдық дүниені белгілеуші, айқындаушы, түсіндіруші энергетикалық-болмыстық құбылыс, таным қуат көзі. Тіл – жалпы болмыс пен бүкіл ойкумендік әлемінің өзі.

Егер жоғарыдағы келтіргенді және лингвистикалық тұрғыдағы, «сөз – белгілі бір мағынаға ие, заттар мен құбылыстардың атауын білдіретін тілдің негізгі бірлігі» [4, 739 б.], – дегенді мойындайтын болсақ, бұл мақаланы жазуға белгілі ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Д.Ысқақұлының: «Сөз адамды да, бүкіл әлемді де билеп тұр» [5, 26 б.], – деген тезисі түрткі болғанын айта аламыз. Осы ретте айта кететін тағы бір фактор – ол «көп жағдайда адам мінезін, әрекетін... қалыптастырудағы тілдің рөлін саналы түрде түсіне бермейміз» [6, 168 б.], – деген көзқарас. Бұл қазіргі ақпараттық, нақырақ айтқанда, цифрлық дәуірде ақпараттық қауіпсіздік өткір тұрған

кезеңде тіл билігі қоғамдық тіршіліктің түйіткілді мәселесінің біріне айналғаны шындық. Бүгінгі ақпарат қоғамындағы сөз бен тілге байланысты болып жатқан жағдайлар мен құбылыстар әрі олардың төңірегінде туындап отырған проблемалар лобиринті шын мәнінде оларға философиялық таным амалымен қарауға бізді еріксіз мәжбүрлейді.

Әдіснама

Мақалада негізінен философиялық тұрғыдағы теориялық-әдіснамалық ұстанымдар мен заңдылықтар, әдіс-тәсілдер жүйесі қолданыс тапты. Нақтырақ айтқанда өзектендіру, концептілеу, жүйелеу, әмбебаптандыру ұстанымдарына сүйене отырып, онтостық пайымдау, анализ және синтездік, индукция және дедукция, тарихи-логикалық, тарихи ретроспективті талдау, компаративистикалық, лингвоцентристік, лингвоантропологиялық талдау әдістермен қатар ғылыми зерттеудің интерпретациялық, функционалдық жіктеу, құрылымдық, аксиологиялық, эпистолярлық талдау, зерделеу, абстракциялау, кейс-әдісі, түйіндеу және қорытындылау әдістері мен тәсілдері қолданылды. Сонымен қатар, мақалада өзінің ішкі қырларын әлі аша қоймаған «тіл билігі» концептінің алғаш рет герменевтикалық талдаулар жасалады.

Негізгі бөлім

Тіл билігіндегі лингвоцентристік мәселе. Тіл білімінің атасы Ахмет Байтұрсынұлының көзқарасынан бастайтын болсақ, ол: «Тіл – адамның адамдық белгісінің зоры, жұмсайтын қаруының бірі» [7, 35 б.], – дейді. Оның: «Сөзің – өзің», – дегені сондықтан болар. Демек, тіл – адамның адами табиғатын құраушы элементтің бірі. А. Байтұрсынұлы мұнда адам үшін тілдің субстанциялық болмысын анықтау идеясын көтереді. Осы арқылы тіл билігіндегі лингвоцентристік парадигманы айқындай түседі. Ал, Мағжан Жұмабайұлы: «Тіл – адам жанының тілмашы. Тілсіз жүрек түбіндегі бағасыз сезімдер, жан түкпіріндегі асыл ойлар жарық көрмей қор бо-

лып қалар еді. Адам тіл арқасында ғана жан сырын сыртқа шығарып, басқалардың жан сырын ұға алады. ...Қысқасы – адамның толық мағынасы мен адам аталуы тіл арқасында» [8, 241 б.], – дейді. М. Жұмабайұлы алдыңғы идеяны тіпті тереңдете түсіп, тілдің субстанционалдық компонентін құрылымдық функционалдық тұрғыдан негіздеуді мақсат көздеп, тілдік биліктегі жүйелік қатынас заңдылығын анықтағандай болады. Сонымен бірге, тіл билігіндегі тілдік бірліктердің басым сапалық қасиетін түзу идеясын аңғару қиын емес. Қорыта айтқанда, А.Байтұрсынұлы мен М.Жұмабайұлы өздерінің перцепциялық иірімдері арқылы тіл билігіне қатысты тілден тыс адам жоқ, тілсіз адам адам болмысына ене алмайды дейтін концептуалды тұжырым жасауға ұмтылады деуге болады. Қос қайраткер тіл билігі философиясындағы онто-лингвоцентристік жүйе циклын анықтауға жол ашады.

Тіл дегеніміз – «адамдардың қоғамдық өмірде бірін-бірі түсінісіп, пікір алысар қатынас құралы болып табылатын, дыбыстық және сөз құрамдары мен грамматикалық тәсілдер жүйесі», «адамдардың ойлау қабілетін іске асырып, оны дамытатын, ерік-жігерін, сезімін білдіретін, мәдени-тарихи дәстүрлерді ұрпақтан ұрпаққа жеткізуші құрал», «айтпақ ойды білдіретін сөз, мәнерлі тіркес» [9, 601 б.], – деген анықтама беріледі қазақ әдеби тілінің сөздігінде. Олай болса, «тіл – адам баласының әлеуметтік тарихында жасалған дүниетанымын негіздейді, бейнелейді» [10, 525 б.], – деген тұжырымда тіл билігін растайтын терең мән жатады. Мұнда тіл мен сөз феномендерінің бірлестігі мен тұтастығы айқындалады. Демек, сөз бен тек тілдік жағдай ғана адамды айқындайды. Тіл мен сөз – адам болмысының басты өлшем бірлігі. Мәселен, әл-Фараби: «Сөз» деген атау ...тіл арқылы пікір айтуды ...көрсетеді. Адамның дүние тануына жағдай жасайтын нәрсені және «парасат» деген нәрсені ежелгі адамдар «сөз» деп атаған» [11, 140 б.]. – дейді. Мұнда Фараби адамзат ғұмырындағы сөз бен тілдің рөлін анықтай келе, тіл билігін

функционалық тұрғыда негіздей түседі. Оны Мағжан Жұмабайұлы: «Сөз болмаса ...жер жүзіндегі осы күнгі адамзат тұрмысы деген тұрмыс та болмас еді» [8, 241 б.], - дей келіп, тіл билігіндегі лингвостанционалдық мәселені айқындай түседі. Бұл тіл билігі философиясындағы лингвогенездік мәселеге ойысқан онтологиялық парадигма деуге болады.

Бұдан біздің зерттеуімізге қатысты ой айтар болсақ, тіл – адамның адамдық болмысының бастапқы шарты, айқындаушы факторы деген көзқарас туындары анық. Сонымен бірге, тіл билігіндегі тілдің өзіндік иерархиялық заңдылыққа бағынған өзінше дербес құрылымға бірігетін құбылыс болатынын дәлелдейді. Тіл – адамның адам болу бастау көзінің бірі десек болады. Тілімен ғана адам – адам бола алмақ. Тіл – адам ағзасының құраушы бөлігі деген сөз. Қазақстанда белгілі тілтанушы ғалым, профессор Дандай Ысқақұлының пікірі де адамның рухани «өсіп-жетілуі, дамуы тікелей тілмен байланысты» [5, 19 б.], – дегенге тоғысады. Оның пікірінше, «...Тіл адам баласы өмір сүріп жатқан рухани әлемді құрайды. Демек, әр тіл сол тілде жасалынған рухани әлемді құрайды» [12, 68 б.]. Олай болса, «адамдар белгілі бір тіл жасаған рухани үйде өмір сүріп, оны күтіп ұстауға, мықтай беруге ұмтылады» әрі «тіл жасаған рухани үйдің негізгі іргетасының мықты болуын қамтамасыз етуге» [5, 69 б.], - мәжбүрлі түрде тәуелді болады.

Осы тұста тағы бір объективті феноменді ескеру керек, ол тілдің адам тағдырына тікелей ықпалы мәселесі. Мысалы, Ескелді би: «Тіл – адамның әрі досы, әрі дұшпаны. Парасатты сөз айтсаң, біреуге жақсылық тілесең, жан-жағың жарқырап жүреді, байқамай, ағат сөз айтсаң – жан-жағың жабыла шағатын жылан-шаянға толады» [13, 132 б.], – дейді. Мұндағы ойды тіл билігіне қатысты сараптайтын болсақ, тілдегі өзіндік қатынас жүйесін аңғару қиын емес. Тілдегі қатынас торабы адамның әлеуметтік қатынас жүйесінде айқындаушы феномен рөлін атқармақ. Тілдің сапалық анықтылығы әлеуметтік қатынас сапасын айқындап тұрады де-

уге негіз бар. Ал, жас айтыскер ақын Жандарбек Бұлғақ: «Сөз – қару... Мәселе сөзді қалай пайдалануды. Сөз – досқа нұр, дұшпанға – зіл, шат көңілге – шабыт, қам көңілге – демеу. Қазір осы сөзге мән беріп жүрміз бе, оны қадірлейміз бе?» [14, 16 б.], – дейді. Мұндағы бірінші мәселе, тілдің имманентті құбылыс болуында, яғни ол экстралингвистикалық фактор ықпалына аса ұшырай бермейді дегенді білдірсе, екіншіден тілмен айтылған сөздің өмір шындығына айналу құбылысын көрсетеді. Сондықтан да исламдық қағидат бойынша, мұсылман адамына жақсы сөз айту сауапқа жүрген, парыз болған.

Тілтанушы, академик Сыздықова Рәбиға ғалым өзінің 90 жылдық мерейтойында рақмет айтатын бірқатар адамдарының атын есіне түсіре алмай: «Келесі мерейтойымда айтармын», - деп әзілдеген екен. Сол айтқаны қабыл болып, апамыз 95 жасқа толған мерейтойында бүкіл халыққа алғысын білдірген екен. Осыған тағы бір мысал, ол – Денис Теннің сөзі. Ол небәрі 25 жасында бұл өмірден өтті. Белгілі спортшы өзінің бір сұхбатында тілшіге: «Өзіңді қанша жасқа дейін мұз айдынында көре аласың?» деген сұрағына: «Әзірге 25 жасқа дейін ғана...», – деп жауап берген екен. Сондай-ақ, XX ғасырдың белгілі ақыны, Мұқағали Мақатаев өзінің 45 жыл ғана өмір сүретінін айтып өткен екен деген әңгіме ел аузында. Тұрсын Жұрпаевтың пікіріне сүйенсек, елге танымал әнші марқұм Жәнібек Кәрменов та өзінің қазасы кенеттен болатынын айтқан көрінеді. Тағы бір жәйт, осыдан оншақты жыл бұрын қарындасымыздың қайын атасы автокөлік жол апатынан қайтыс болған. Сол кісінің жаназасында жұбайы жоқтау айтып отырып, «маған да осындай берсе екен», - деген сөзді айтып қалғанын естіп едім. Міне сол құдағи қариясынан екі жылдан кейін тура сондай автокөлік апатынан жан тапсырды. Бұл мысалдар жоғарыдағы айтылғандай сөздің, ойдың материалдануы дегеннің дәлелі болмақ. Философия тілімен айтқанда бұл субъективтінің объективтіге айналу заңдылығын білдірмек. Ол адамның өзі жасаған рухани ортаның одан бөлініп, объективтік әлемге ауысуын

білдіреді. Біздің зерттеуіміз тұрғысынан алғанда бұл адамзатының өзі жасаған тілдік кеңістіктің адамның өзіне тікелей билік ету заңдылығын көрсетеді. Д.Ысқақұлының сөзімен айтқанда, «өйткені, біздің бүгінгі өміріміз бір кездерде ойлаған ойларымыздың, сөйлеген сөздеріміздің жүзеге асқан көрінісі, жемісі екендігін әрдайым есте ұстаған жөн» [5, 25 б.]. «Сөз қадірі – өз қадірің» болатыны және қазақ мақалында айтылғандай, «Көз жетпеген жерге сөз жетеді» болатыны осы шығар. Олай болса, бұл әлеуметтік қатынастағы, қоғамдық ортадағы тілдің қызметі мен рөлін, маңызын іргелі ғылыми тұрғыда кешенді зерттеудің қажеттілігіне сұранып тұрады.

Ресейлілтанушысы С.Г.Тер-Минасова: «Тіл – адам жаратылысының күрделі де көркем құбылысы... Айналамыздағы тылсым дүние, табиғат, ел мен жер, қоршаған орта, жалпы планетарлық құбылыстар адамның пайымына, ой-санасына түрліше ықпал етіп, әрі түрлі әсер туғызады. Бұл әсерлер адам санасында қабылдау, жинақтау, байыптау, саралау, сараптаудан өтіп, сөзбен бейнеленеді, тілмен өрнектеледі» [6, 9 б.], – дей келіп, тіл бүкіл адамзат өмірі мен тәжірибесін, «этносты, ұлтты қалыптастыратын қуатты» феномен [6, 20 б.], – деген пікір айтады. Міне бұл жоғарыдағы ойлардың растығын дәлелдей түседі.

Осы ойды Д.Ысқақұлының: «Адамның бүкіл физиономиясы, нақтылай айтқанда, бет әлпеті, ішкі дыбыс жолдарының құрылымы адамның қандай сөзді айтуымен, қандай тілде сөйлеуі мен тікелей байланысты. Ауыз, мұрын қуыстары сөзді айтқанда, қандай дыбыстардың шығатындығына орай орналасқан. Мысалы, қазақ тіліндегі дыбыстардың дауысты, дауыссыз, дауыстылардың жуан, жіңішке, дауыссыздардың қатаң, ұяң, үнді болып жіктелуі дыбыстардың шығуы барысында олардың түрліше айтылуына қарай негізделген. Барлық тілдерде де осылай. Демек, барлық халықтардың сөйлеу, дыбыстау ерекшеліктеріне орай, олардың тыныс алу, өкпе қуысы, ішкі ауа жүру жолдарының орналасу, дыбыс шығару

өзгешеліктері пайда болады» [5, 20 б.], – деген ғылыми тұжырымы нақтылап, дәйектей түседі. Адамның лингвогенездік тамырына дәлел болатын тағы бір қызықты пікірді Д.Ысқақұлы былайша келтіреді: «Адамның тілі ауысса, оның организмінде ырғақтық сәйкессіздіктер пайда болып, денсаулығына нұқсан келуі мүмкін. Жалпы, адамзат баласының тыныс алу, дыбыс шығару органдары сырттай қарағанда, бірдей сияқты көрінгенімен де байқап қарағанға әр ұлттың өзіндік бет-әлпеттері байқалмай қалайды. Моңғол тектестер домалақ бет, еуропалықтардың көбіне атжақты, кәрістердің қысық көзді келетініндей. Қазақтардың қазіргі физиономиялық бітімі, бет әлпеті ғасырлар бойы сөйлеп келген осы ұлттық тіліне байланысты болса керек. Бұл физиономиялық өзгешеліктер тек сол ұлтқа ғана тән дыбыстарға қатысты. Мысалы, ә, ө, і, ұ, ү, қ, ғ, ң, һ секілді дыбыстар тек қазақ тіліне ғана тән болғандықтан да оның ұлттық сипатын белгілейді» [5, 20-21 бб.]. Бүгінгі қазақтың қазақ тілді және орыс тілді қазақтар болып жіктелуі осындай жағдайдан туындаған ахуал болар. Бұл келтірілген кейс-мәтін тілдің билік ету құбылысын онтогендік тамырынан түсінуге мүмкіндік береді. Тілдің сустанционалдық мәнін анықтауға жол сілтейді деуге негіз бар. Әр адам – өз ана тілінің құлы болатынын ұмытпаған жөн.

Адамзатына тіл билігінің лингвогенездік мәселесінде тағы бір дәлелді Қ.Жарықбаевтың мына пікірінен көруге болады. Ол: «Адам баласының санасезімінің дамуында дыбысты тілдің пайда болуының маңызы зор болды. Сөйлеудің пайда болуы нәтижесінде адам организмді анатомиялық өзгерістерге түсіп, дыбыс артикуляциясына қабілеті бар сөйлеу аппараты жасалды. Осының арқасында адам жеке дыбыстарды ғана емес, түрлі дыбыс тіркестерін, тиісті мән-мағынасы бар сөздерді айта алатын қабілетке ие болды. Сөйлеу – адам сапасының басты белгісі. Ол – бізді жануарлар дүниесінен ерекшелендіріп тұратын негізгі жан қуаты» [15, 125 б.], – деп жазады. Демек, адам және жеке тұлға – тілдік мәдениет өнімі. Тіл адамды тұлға ретін қалыптастырады. Тіл – әлем

мәдениетін бейнелеуші әрі сол тілде сөйлейтін субъектіні қалыптастырушы феномен.

Демек, «...тіл дегеніміз, біз білетіндей тек қарым-қатынас құралы ғана емес, адамның ойлау жүйесінен бастап, сөйлеу, іс-әрекеттеріне дейінгі барлық компоненттерін қамтитын, құрайтын, адами болмысын анықтайтын ең негізгі физиологиялық, әлеуметтік құбылыс екендігіне көзіміз жетеді. Адамның бүкіл тұрмыс-тіршілігі, тағдыры осы тілге, сөйлеген сөзіне байланысты. Сенің сөзің дұрыс па, өзің де – дұрыссың. Тілің шатақ болса, өзің де – шатақсың. Бұл жалғанда көрер бүкіл қызығың да, қиыншылықтарың да, бақытты-бақытсыз болуың да, бір сөзбен айтқанда, бүкіл тағдырың осы сенің аузыңнан шыққан әрбір дыбысқа, сөзге тікелей байланысты. [5, 23 б.], – дейді Д.Ысқақұлы. Тіл – темірдей берік әрі қатал ұстаз. Ол өзінде қалыптасқан идеяларды, пікірлерді, дүниетанымдарды, әлемнің мәдени моделдерін адамға таңудан еш танбайды.

А.Сейдімбек бақыт туралы толғай келіп: «Мидың тайқазанында әбден қорытылып, сайланып шыққан сөз жүйке жүйесі арқылы адамның бүкіл денесін билеп-төстеп, іс-әрекетін айқындап отырады. Сөздің құдіреттілігі соншалық, жай әншейін айтыла салған заматта ми жүйке жүйесі арқылы «ауыруға дайындалыңдар» деп, орындалуға тиісті бұйрық береді. Сол сияқты, ауыру адам «менің денім сау» дегенді айтып, ауыруды мойындамаса, ондай адамдардың сауығып жатқан жағдайлары өмірде жиі кездеседі. Сондықтан да әрбір адамның ойын, сөзін қатаң бақылауда ұстап, өзі туралы жақсы ойлап, өзгелерге жақсы сөздер айтып, көңілді жүруі – бақытты өмір сүрудің бірден-бір жолы» [16, 413-414 бб.], – деп жазады. Мұнда тіл мінезі деген мәселе көтеріледі. Тілдің мінездік қасиеті алға шығады. Ұлттық тіл – ол ұлттық мінез, ұлттық қалып, ұлттық мәдениет. Сонымен бірге, тілдің адам ағзасына тікелей ықпал ету үрдісін байқау қиын болмайды.

«Сөз сүйектен өтеді» деп, қазақ бекер айтпапты. Қазір сөздің адам тәнінің ДНК және РНК деңгейіне дейін өтетінін ғылым анықтап отыр» [17, 9, 48 бб.]. Мы-

салы, П.Стивен: «Табиғи ортадағы тағы бір ғажайып дискретті комбинаторлық жүйе – нуклеотидтердің төрт түрі алпыс төрт түрлі кадонға құрамдасатын, ал кадондар саны шектелмейтін алуан түрлі гендер қатарын түзетін ДНК-дағы генетикалық код. ...Биологтардың көпшілігі тұқым қуалаушылық дискретті бөлшектер арқылы көрініс таппаса, онда табиғи дамудың да болмайтынына сенімді» [18, 68-69 бб.], – дегенді көрсетеді. Бұл ДНК-ның шексіз қасиетке ие болатын гендік феномен болатынын дәлелдесе керек. Кәсіби генетиктер ДНК қатарын талдай отырып, дыбыс таңбалауға, аударуға және көптеген істерді атқаруға болатын «әріптері» мен «тыныс белгілері» бар екенін анықтаған [18, 68 б.]. Бұл келтірілген мысал-мәтіннің астары да тіл билігі философиясының генетикалық бастауынан хабар береді.

«Адамдардың өмір сүруінің, тіршілігін жүзеге асыруының құралы – тіл. Адам – тілімен адам. Адамзат өзгерістерінің бәрі тіл арқылы көрінеді, тіл арқылы басқаға жетеді. Тіл – өмір қаруы. Д.Ысқақұлы: «Адамдар айтқан сөзімен, сол сөзді атқарған ісімен танылады» [5, 24 б.], – дегеніне әбден сенуге болады. Демек, «адамның сөзі қандай болса, өзі де сондай... Мінезі де осы сөзіне байлаулы» [5, 24 б.]. Демек, тіл дегеніміз – адамның өзі. Тілдік болмыс – адам болмысы.

Осыдан «әлемнің тілдік бейнесі» концепті келіп шығады. «Әлемнің ұлттық-тілдік өзгешелік бейнесін жасау идеясы неміс филологиясында XVIII ғасырдың аяғы, XIX ғасырдың басында пайда болды (Михаэлес, Гердер, Гумбольдт)», – дей келе, «Біріншіден, тіл идеалды және объективті құрылым ретінде сол тілде сөйлеушілердің дүние-танымын өзіне бағындырып, тілді қолданушылардың әлемді қабылдауына негіз болады. Екіншіден, тіл таза мәндердің жүйесі ретінде – шынайы әлемді бүркемелейтіндей меншікті әлемін құра алады» [19, 75 б.], – деп айтады. Демек, ғылыми зерттеулерге қарағанда, тіл – адамдарды әлемнің нақты көрінісіне тәуелді етіп қоятын үстем энергия [6, 56 б.]. Өйткені, бүкіл ғаламшар туралы мәдени ақпарат – ол тілдік жүйе әлеміне енген тұтас құбылыс. Сондықтан, кез кел-

ген халықтың, ұлттың қоршаған ортаға деген көзқарасының негізінде тілдік жүйе, тілдік бейне жатады. Бұл халық даналығы, халықтың мәдениеті бейнелетін тұрақты сөз тіркестері, идиомалар, фразеологизмдер, мақал-мәтелдер арқылы көрініс табады. Бұл ғылымда «логоэпистема» деп аталады. Демек, логоэпистема – тілдік бірліктер арқылы тасымалданатын білім жүйесі деген сөз.

Осы ретте айта кетерлік нәрсе, осы арқылы әр халықтың рухани моральдық жүйесін аксиологиялық тұрғыда талдауға болады. Мәселен, адамгершілік қасиеттердің жағымды және жағымсыз бағалаушылық сипатына ие болатын идиомалар жүйесінің сандық және сапалық көрсеткіштеріне сүйене отырып, сол халықтың ұстанатын моральдық нормаларын, қоғамдық-әлеуметтік тәртіп пен ереже-қағидат жүйесін, қоғамдық өмір салтын, тұғырлық ұстаным-ережелері, өз моральдық мәдениеті арқылы өзге мәдениетке деген қарым-қатынасын, көзқарасын анықтап, тануға болады. Мұндағы тіл билігіне қатысты туындайтын ой – ол жалпы алғанда, кез келген тілдің лексикалық жүйесін құруға негіз болатын сөз, сөз тіркесі, фразеологиялық бірліктер тілді мәдениеттің, әрі жеке тұлғаны қалыптастырудың құралы ретінде қызмет атқаратыны талас тудырмаса керек. Демек, мәдени ақпарат тілдің лексикалық және фразеологиялық жүйе тізбегі арқылы ғана көрініс табады деген сөз. Белгілі бір тіл өкілінің жеке тұлға ретінде немесе ұлттың ұлт ретінде өзіндік жеке төл болмысының қалыптасуында тілдің барлық құралдары қызмет жасап, ықпал ететіні анық.

Жеке тілдік тұлғаны қалыптастыруда грамматиканың ықпалының болатыны ғылымда дәлелденген. Бұл жөнінде де үлкен ақпарат жүйесін орын алады. Ол өзінше бір ғылыми зерттеу нысаны бола алады. Демек, тілдік грамматика – әлемнің тылсым грамматикасы деуге болады.

Егер сөз тілдік бірлік болса, онда тіл адамды билейтіні объективті ақиқат болатыны анық. Мәселен, Е.М.Верещагин мен В.Г.Костомаровтың «Тіл мен мәдениет» атты еңбегінде: «Адам орыс, неміс, жапон және т.б. болып тұмайды» [20, 25 б.],

– деп айтқанының өзі адамның белгілі бір ұлт өкілі болуында тілдің үстемдік ететін факторы айқын байқалады. Ал С.Г.Тер-Минасованың: «...адам өз ана тілінің құлы, нәресте шағынан ата-анасы сөйлейтін тілдің ықпалына түсіп, өз еркінен, қалауынан тыс түскен ұжымның тілімен бірге мәдениетті де бойына сіңіруге мәжбүр болады» және «Адам шыр етіп дүниеге есігін ашқан алғашқы сәттен-ақ болашақ ана тіліндегі дыбыстарды естиді. Тіл оны қоршаған ортамен таныстырып, оған дейін-ақ, онсыз да «салынып қойған» көріністерді, бейнелерді тани бастайды», - дей келе, «Тұлға – тіл мен мәдениет өнімі» [6, 166-167 бб.], – дегені соның дәлелі. Демек, адам тек тілдің көмегімен әлемді танып, біледі деген сөз. С.Г.Тер-Минасова: «Тіл – мәдениеттің бөлігі, бірақ мәдениет те тілдің бөлігі» [6, 55 б.], – дегені сондықтан болар. Демек, «Тіл – әлем мен мәдениетті бейнелеуші әрі сол тілде сөйлеушілерді қалыптастырушы» немесе «...тіл сол тілде сөйлеушілерді қалыптастырады» [6, 167-168 бб.], - деген де адамға деген тіл үстемдігін көре аламыз. Сондай-ақ, орыс жазушысы Андрей Макиннің айтуынша да «тіл өз еліңнің есігін ашатын кілт іспеттес... тіл – тылсым дүние, көзге көрінбейді, алайда кезбейтін жері жоқ, - дегенде, оның жағымды үні біздің санамызға жетсем, танысам деген әлемнің кез келген бұрышын дөп басып тауып, жете қоятын» [6, 167 б.], – дегені де біздің зерттеу бағытымызды растай түседі. Сондықтан, адамның адам болмысында қалыптасуында тілдің конструктивті қызметінің доминатты, объективті жағдай болатыны сөзсіз.

С.Г.Тер-Минасованың пікірінше, бүгінгі адамзаттың қол жеткізген ғылыми-техникалық жетістігіне нұқсан келтіріп отырған нәрсе, тілдік және мәдени кедергілер мен тосқауылдар болса керек. [6, 9 б.]. Егер тілдің объективті физикалық табиғатын ескерсек бұл пікір тілдің адам жаратылысындағы бастаманың бірі болатындығынан хабар береді. Осыдан тілдің адам үшін қондырғы-бастамалық тылсымын зерттеудің өзектілігі көрінбек.

Янсон Торе: «Библияның «Генезис» атты бірінші бөлігінен Адам атаның жа-

ратыла салысымен сөйлегенін білеміз», -дей келіп, «Әйтсе де тіл атаулыны жаратқан Адам ата емес. Тіл Адам ата жаратылмай тұрып қолданыста болған», - дегенді алға тартып, «Ең бастысы Адам ата «кіріктірілген» тілмен бірге жаратылған екен» [21, 15-16 бб.], – деп жазады Ясон Торе. Тіл туралы Құран Кәрімнің «Бәләд» сүресінің 8-9-аяттарында: «Оған (адамзат баласына) екі көз жаратпадық па?! Әрі бір тіл екі ерін...», – деген мағынадағы аят келсе, тағы бір аятта «...тілдеріңнің, түстеріңнің қарама-қарсылығы да Оның (Алланың) белгілерінен» [22, «Рум» сүресі, 22-аят], - делінеді. Олай болса, тіл – адам болмысын құраушы элементінің бірі. Тіл – адамның материялық тінінің бірі. Мұны қазақтың «Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ», – дейтін даналығы дәлелдеп тұр десек артық айтпағандық. Осы қазақ даналығының астарында адамнан бұрын тілдің болғанынан хабар беретін тұғырлы идея жатқанын аңғару қиын емес.

Ясон Торе: «Сөйлей білу – адам баласының бірегей қасиеті...», – десе, тағы бірде, сөз «...адам баласына тән бірегей қасиет» [21, 50 б.], - деп келтіреді. Өз ойын осы сипатта жалғастыра отырып, Ясон Торе: «Адам баласы адам дәрежесіне тіл пайда болғанда жетті» деген болжам айтылады және бұл Библиядағы оқиғаларға да сәйкес келеді. «Адамды басқалардан ерекшелейтін - тіл» деген ойды бәріміз де құптаймыз» [21, 16 б.], – дейді. Яғни, Ясон Торенің пікірінше, тілдердің жойылуы «...бұл ол адамдардың сөйлеуді доғарғанын білдірмейді, олар тек басқа тілде сөйлей бастайды» [21, 172 б.]. Бұл тіл билігінің лингвогенездік тамырын айқындайтын көрнекті дәлелдерінің бірі деуге болады. Демек, Тіл – адамның жаратылысы бастамасының бірі.

Соссюр тілді төрт түрлі қырынан қарастырады: таңбалық құрылым ретіндегі тіл; әлеуметтік-тарихи парызын атқарудағы сөйлеу қызметіндегі тіл; тұлғаның тілді игеру ретіндегі тілдік қабілеті және осы қабілетті жүзеге асыру ретіндегі сөйлеу [23, 368 б.]. Соссюрдің міне, осы жіктемесіндегі тілдің қырларының өзі адамға қатысты тіл билігінің лингвогенездік мәнін анықтауға негіз

боларлық жағдай. Немістің атақты философы Мартин Хайдеггер (1889-1976) «Тілге сапар» («Путь к языку», 1959) атты еңбегінде тілді философиялық тұрғыдан жан-жақты зерттей келіп, «Адамның мәні тілде жатыр; сондықтан да біз тілде, яғни адам мәнінің үйінде өмір сүріп жатырмыз; тіл баспанасы дегенді адамның белгілі бір мәдениеттің аясында өмір сүруі» деп түсінген жөн деп біледі. «...Адам тіл мекенінде, белгілі бір мәдениеттің ішінде өмір сүреді; тіл дегеніміз-болмыс үйі, осында адам өзін экзистендіреді», – деп түйіндейді. Ал белгілі қазақстандық ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Д.Ысқақұлы: «Адамның болмысын құрайтын – тіл. Тілі қандай болса, адамы да сондай. Тіліне қарап, ол адамның жалпы рухани болмысын, дүниетанымын, өмірге көзқарасын пайымдауға болады. Өйткені, адам тіл арқылы ғана өмір сүріп, сол тілдің арқасында ғана адам ретінде ашылып, танылады; қоғамда өзіне лайықты орнын иемденеді» [12, 68 б.], – деп жазады. Жоғарыда келтірілген бұл тұжырымдар тілдің адамға жүргізетін билігінің лингвогенезін, тілдік қондырғысын тіпті нақтылай түседі. Дандай Ысқақұлының пікірінше, «тіл белгілі бір тілдік нормалар арқылы адамзат баласы тіршілігінің рухани ұясы - мәдениет кеңістігін құрып, адамдардың сапалық деңгейін, белсенділігін арттырып, қоғамдық дамуға тікелей ықпал етіп отырады» [12, 68 б.]. Демек, «адамды тілсіз зерттеп білуге болмайды» [6, 166 б.], – деген лингвогенездік парадигма алға тартылады. Демек, тіл дегеніміз, біз білетіндей тек қарым-қатынас құралы ғана емес, адамның ойлау жүйесінен бастап, сөйлеу, іс-әрекеттеріне дейінгі барлық компоненттерін қамтитын, құрайтын, адами болмысын анықтайтын ең негізгі физиологиялық, әлеуметтік құбылыс екендігіне көзіміз жетеді [5, 25 б.]. Сонда адам өмірінің бүкіл саналы ғұмыры, тіршілігі, қоғамдық өмір, оның дамуы, біздің қоршаған ортаны танып білуіміз барлығы да тілге, тікелей байланысты болатыны айтылады [12, 69 б.]. Д. Ысқақұлы: «Адамның хайуанаттардан басты айырмашылығы оның ойлау қабілеті болса, оның өсіп-жетілуі, дамуы

тікелей тілмен байланысты» [5, 19 б.], – деп түйіндейді. Бұл айтылған ой тұжырым тіл билігі философиясының өзіндік парадигмасын анықтайтыны анық.

Сондықтан тіл адамзат өмірінде аса маңызды шешуші рөл атқаратыны ғылыми дәлелденген құбылыс. Ақселеу Сейдімбектің көзқарасымен айтқанда, «Мидың тайқазанында әбден қорытылып, сайланып шыққан сөз жүйке жүйесі арқылы адамның бүкіл денесін билеп-төстеп, іс-әрекетін айқындап отырады. Сөзің құдіреттілігі соншалық, жай әншейін айтыла салған сөздің өзі-ақ адам организміне бақылауын жүргізіп отырады» [16, 413 б.]. Міне, осыдан бүкіл адамзатының күллі тыныс-тіршілігі, тағдыры осы бір тіл феноменіне тәуелді болатын әмбебап заңдылық келіп шығады. Оны Ж. Баласағұнның: «Адамға екі нәрсе тірек тегі: бірі – сөз, бірі – көңіл жүректегі» [24, 93 б.], – дегенімен дәлелдеуге болады. Тіл әр адамның, әр ұлттың өз әлемін ашатын кілт іспеттес құбылыс.

Қорытынды

Мақалада ғылыми-теориялық талдау нысанына іліккен тіл билігі философиясы мәселесі жалпы бүгінде адамзат кеңістігінде адамға тілдің тілдің үстем билігі ғылымның кешенді талдау объектісіне айналмағандығын аңғартады. Оның ірге ғылымда әлі де болса беті ашылмаған қырларының орын алып, ғылыми саладан тыс қалып отырғанына көз жеткіздік. Сонымен бірге, мақала тіл билігінің бүгінге дейін таным айналымына енбеген әрі теориялық, әрі прагматикалық мәселелерінің бар екендігін айғақтай түседі.

Тақырыпты ғылыми теориялық талдаудың негізінде төмендегідей қорытындылар мен тұжырымдарға қол жеткізе алдық. Біз талдау мен сараптау негізінде тіл мәселесі адамзаттың ежелден мазалап, өзіне назарын аудартуын әлі аяқтамаған феноменнің бірі деген қорытындыға келеміз. Бұл бүгінгі постмодерндік ыңғайдағы адамзатының сана трансформациясынан көрсетеді. Осы тұрғыдан келгенде, тіпті қазіргі заманғы білім беру жүйесін

де философиялық таным призмасы тұрғысынан қайта қарау тенденциясы қалыптасуда деген ойдамыз. Сондықтан, біз көтеріп отырған мәселенің бастауында тұратын феноменнің бірі – тіл билігінің лингвоцентристік астарын ашуға қадам жасалады.

Тіл – адамның адами табиғатын құраушы элементтің бірі. «Тіл – адам жанының тілмашы. ...Қысқасы – адамның толық мағынасы мен адам аталуы тіл арқасында», – деген көзқарастарға негізделі отырып, тілден тыс адам жоқ, тілсіз адам адам болмысына ене алмайды дегуге болады деген қорытынды жасадады. М. Гердердің: «Біріншіден, тіл идеалды және объективті құрылым ретінде сол тілде сөйлеушілердің дүниетанымын өзіне бағындырып, тілді қолданушылардың әлемді қабылдауына негіз болады. Екіншіден, тіл таза мәндердің жүйесі ретінде – шынайы әлемді бүркемелейтіндей меншікті әлемін құра алады», – деген ой тұжырымына сүйене отырып және басқа ғылыми зерттеулерге негізделіп, тіл – адамдарды әлемнің нақты көрінісіне тәуелді етіп қоятын үстем энергия деген пікірге келеміз. Ғылыми талдаулар барысында адамға қатысты тіл билігінің лингвоцентристік әлеуетін мойындау қажеттігін қазіргі заманауи таным назарынан тыс болмауы тиіс деп есептеуге негіз бар деп санаймыз. Сондықтан біз, шағын мақаламызда тіл билігі философиясының тек лингвоцентристік дискурсына ғана тоқталдық.

Әдебиеттер тізімі

1 Комаров А.П. Лекции по курсу «Актуальные проблемы общего языкознания». – Алматы, изд. КазГУМЯ, 1995. – 82 с.

2 Нуржанов Б.Г., Ержанова А.М. Культурология в новом ключе: Учебное пособие для университетов. – Алматы, 2011. – 372 с.

3 Амантай Д. Философия оқытушысы (Әлмира Наурызбаева туралы жазбалар) // *Қазақ әдебиеті*. 2023. - №5 (3847).

4 Қазақ тілінің түсіндірмелі сөздігі. – Алматы, Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.

5 Ысқақұлы Д. Сөз – адам // *Ұлар*. – 2022. – №4. – 17-26 бб.

6 Тер-Минасова С.Г. Тіл және мәдениетаралық коммуникация. – Алматы: «Ұлттық ау-

дарма бюросы» қоғамдық қоры, 2018. – 320 б.

7 Ұлт рухы: қанатты сөздер. – Алматы, «Арна-б», 2015. – 160 б.

8 «Алаштың» тілдік мұрасы: Мақалалар жинағы. – Алматы, «КИЕ» лингвотану инновациялық орталығы», 2009. – 364 б.

9 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. 14 том. – Алматы, 2011. – 800 б.

10 Абақан Е. Тілдің қазіргі мәдени парадигмасы // Әлемдік мәдениеттану ой-санасы. Тіл мен мәдениет. 6-том. – Алматы, 2005.

11 Бақыт жолын сілтеу // Әбу Насыр әл-Фараби. 10 томдық шығармалар жинағы. 4-том. Әлеуметтік философия. Этика. Эстетика. – Астана, «Логос – Астана» ЖШС, 2007. – 296 б.

12 Ысқақұлы Д. Тілдер тоғысындағы түркі әлемі. – Алматы, 2018. – 622 б.

13 Тарихи тұлғалар. Танымдық-көпшілік басылым. – Алматы: «Алматы кітап», ЖШС, 2006. – 376 б.

14 Бұлғақ Жандарбек. Сөз менеджменті. – Алматы, «Самға» баспасы, 2021. – 216 б.

15 Жарықбаев Қ. Жантану. – Алматы, 2008. – 413 б.

16 Сейдімбек А. Шығармалары. – Алматы, «Қаламгер», 2017.

17 Тымбол А. Көңіл күнделігі. – Алматы, «Ел таным» баспасы, 2017.

18 Стивен Пинкер. Тіл – инстинкт. – Алматы, «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019. – 386 б.

19 Антипов Г.А., Донских О.А. және т.б. Текст как явление культуры. – Новосибирск, 1989. – 194 с.

20 Верещагин Е.М., В.Г.Костомаров. Язык и культура. – М., 1990. – 251 с.

21 Янсон Торе. Тіл тарихы: Кіріспе. – Алматы, «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019. – 224 б.

22 «Рум» сүресі, 22-аят.

23 Әлемдік мәдениеттану ой-санасы. Постмодернизм және мәдениет. 8-том. – Алматы, 2006.

24 Баласағұн Ж. Құтты білік. – Түркістан, Тұран баспаханасы, 2004. – 555 б.

Transliteration

1 Komarov A.P. Lekcii po kursu «Aktual'nye prolemy obshhego jazykoznanija» [Lectures on the course "Current issues in general linguistics"]. – Алматы, izd. KazGUMJa, 1995. – 82 s. (in Russ) (in Kaz)

2 Nurzhanov B.G., Erzhanova A.M. Kulturalogija v novom ključe [Cultural studies in a new key] Uchebnoe posobie dlja universitetov. – Алматы, 2011. – 372 s. (in Russ) (in Kaz)

3 Amantaj D. Filosofija oqytushysy (Almira

Nauryzbaeva turaly zhazbalar) [Philosophy teacher (notes about Almira Nauryzbaeva)] // Qazaq adebieti. 2023. - №5 (3847). (in Kaz)

4 Qazaq tilinin tusindirmeli sozdigi [Explanatory dictionary of the Kazakh language]. – Алматы, Dajk-Press, 2008. – 968 b. (in Kaz)

5 Ysqaquly D. Soz – adam [A word is a person] // Ular. – 2022. – №4. – 17-26 bb. (in Kaz)

6 Ter-Minasova S.G. Til zhane madenietaralyq kommunikacija [Language and intercultural communication]. – Алматы: «Ultyq aударma bjurosy» qogamdyq qory, 2018. – 320 b. (in Kaz)

7 Ult ruhy: qanatty sozder [The spirit of the nation: catchphrases]. – Алматы, «Арна-б», 2015. – 160 b. (in Kaz)

8 «Алаштың» tildik murasy: Maqalalar zhinagy [Linguistic heritage of «Алаш»: Collection of articles]. – Алматы, «КИЕ» lingvotanu innovacijalyq ortalygy», 2009. – 364 b. (in Kaz)

9 Qazaq adebi tilinib sozdigi [Dictionary of the Kazakh literary language]. 14 tom. – Алматы, 2011. – 800 b. (in Kaz)

10 Abaqan E. Tildin qazirgi madeni paradigması [The current cultural paradigm of language] // Alemdik madeniettanu oj-sanasy. Til men madeniet. 6-tom. – Алматы, 2005. (in Kaz)

11 Baqyt zholyń silteu [Pointing to the path of happiness] // Abu Nasyr al-Farabi. 10 tomdyq shygarmalar zhinagy. 4-tom. Aleumettik filosofija. Jetika. Jestetika. – Астана, «Logos – Астана» ZhShS, 2007. – 296 b. (in Kaz)

12 Ysqaquly D. Tilder togysyndagy turki alemi [The Turkic world at the crossroads of languages]. – Алматы, 2018. – 622 b. (in Kaz)

13 Tarihi tulgalар. Tanymdyq-kopshilik basylym [Historical figures. Public publication]. – Алматы: «Алматы кітап», ZhShS, 2006. – 376 b. (in Kaz)

14 Bulgaq Zhandarbek. Soz menedzhmenti [Word management]. – Алматы, «Samga» baspasy, 2021. – 216 b. (in Kaz)

15 Zharyqbaev Q. Zhantanu [Enlightenment]. – Алматы, 2008. – 413 b. (in Kaz)

16 Sejdimbek A. Shygarmalary [Works]. – Алматы, «Qalamger», 2017. (in Kaz)

17 Tymbol A. Konil kundeligi [Mood diary]. – Алматы, «El tanyım» baspasy, 2017. (in Kaz)

18 Stiven Pinker. Til – instinkt [Language is an instinct]. – Алматы, «Ultyq aударma bjurosy» qogamdyq qory, 2019. – 386 b. (in Kaz)

19 Antipov G.A., Donskih O.A. zhane t.b. Tekst kak javlenie kul'tury [Text as a cultural phenomenon]. – Novosibirsk, 1989. – 194 s. (in Russ)

20 Vereshhagin E.M., V.G.Kostomarov. Jazyk i kul'tura [Language and culture]. – М., 1990. – 251 s. (in Russ)

21 Janson Tore. Til tarihy: Kirispe [History of Language: An Introduction]. – Алматы, «Ultyq

audarma bjurosy» qogamdyq qory, 2019. – 224 b. (in Kaz)
22 «Rum» suresi, 22-ajat [Surah Rum, verse 22]. (in Kaz)
23 Alemdik madeniettanu oj-sanasy [Thought of world cultural studies].

Postmodernizm zhane madeniet. 8-tom. – Almaty, 2006. (in Kaz)
24 Balasagun Zh. Quttybilik [Congratulations shaft]. – Turkistan, Turan baspahanasy, 2004. – 555 b. (in Kaz)

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

Даулетбек Садуақасұлы Раев

профессор, философия ғылымдарының докторы, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7630-5167>

Қалмұрат Үсенұлы Сыбанбаев

қауымдастырылған профессор, философия ғылымдарының кандидаты, доцент, КЕАҚ «Нархоз Университеті», Алматы, Қазақстан, email: kalmurat.sybanbaev@narхоз.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8922-5817>

Ақбота Жаксылыковна Токмурзаева

аға оқытушы, PhD, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-8113-8292>

Даулетбек Садуақасович Раев

профессор, доктор философских наук, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7630-5167>

Калмурат Усенович Сыбанбаев

ассоциированный профессор, кандидат философских наук, НАО «Университет Нархоз», Алматы, Казахстан, email: kalmurat.sybanbaev@narхоз.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8922-5817>

Ақбота Жаксылыковна Токмурзаева

старший преподаватель, PhD, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-8113-8292>

Dauletbek Raev

Professor, Doctor of Philosophical Sciences, Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, email: kalmurat.sybanbaev@narхоз.kz, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7630-5167>

Kalmurat Sybanbayev

Associate Professor, Candidate of Philosophical Sciences, Narхоз University, Almaty, Kazakhstan, email: kalmurat.sybanbaev@narхоз.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8922-5817>

Akbota Tokmurzayeva

Senior Lecturer, PhD, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-8113-8292>